

קידושי אישה בקניין חליפין

הרב אהרן איזנטל¹

מניינא דרישא למעוטי מאי, מניינא דסיפא למעוטי מאי? מניינא דרישא למעוטי חופה. ולרב הונא, דאמר: חופה קונה מק"ו, למעוטי מאי? למעוטי חליפין, ס"ד אמינא, הואיל וגמר קיחה קיחה משדה עפרון, מה שדה מקניא בחליפין, אף אשה נמי מקניא בחליפין, קמ"ל. ואימא הכי נמי! חליפין איתנהו בפחות משה פרוטה, ואשה בפחות משה פרוטה לא מקניא נפשה. בבלי קידושין (ג, א - ב)

א. פתיחה

הסוגיה עוסקת בבירור מטרתה של המשנה שפתחה את מסכת קידושין במניין הדרכים שבהם אפשר לקדש אשה - "האשה נקנית בשלוש דרכים". מניין זה הוא מיותר מפני שאנו יכולים לדעת זאת על ידי ספירת הדרכים שנוכרו במפורש במשנה, ולכן ההנחה היא שהמשנה באה למעט דרכים אחרות של קידושין, שאפשר היה להעלות אותן על הדעת. הסוגיה מבקשת לברר מה הם הדרכים הללו - "מניינא דרישא למעוטי מאי?". תשובת הגמרא היא שהמשנה מיעטה חופה, שלא קונה. הסוגיה מוסיפה ומבררת - מה נאמר לשיטת רב הונא, הסובר שאדם יכול לקדש על ידי חופה שיערוך לאשתו. אומר התרצן שלשיטת רב הונא מניין הדרכים במשנה נועד למעט קידושין בחליפין, וללמד בא שאף שהוא קניין המועיל בדיני ממונות, הוא אינו מן הקניינים הנמצאים בסל הקניינים שבהם נקנית אישה.

הסוגיה מוסיפה שהצורך למעט קניין חליפין נולד משום שהמקור לקידושי כסף הוא קניין שדה המכפלה, והיינו יכולים לחשוב שמשם גם נלמד שאפשר לקדש אישה בחליפין, שהרי שדות נקנים גם בחליפין. הגמרא מוסיפה ומבררת את סיבת השלילה של קידושי אישה על ידי קניין חליפין ותשובתה היא: "חליפין איתנהו בפחות משה פרוטה, ואשה בפחות משה פרוטה לא מיקניא נפשה". (שם) לביאור ההוה אמינא והמסקנה הזו יבואו הדברים דלהלן, שיציגו את ההסברים השונים של הראשונים בסוגיה זו.

1 תודה רבה ליחיאל לב שסיכם את השיעור

ב. שיטת רש"י – "דגנאי הוא לה"

ראשית יש לציין שרש"י (שם, ד"ה "חליפין") דייק וכתב שמדובר בסוגיה בקניין חליפין הנקרא "קניין סודר", ובכך רצה ללמד שלא הייתה כלל הו"א שחליפין מסוג של "חליפי תמורה" - חפץ הניתן כתמורה לחפץ אחר - יקנה בקידושין. על פי זה מובן היטב מה שאמרה הגמרא "חליפין איתנהו בפחות משה פרוטה", כי הסודר שבו נעשה הקניין לא צריך להיות שווה פרוטה (רש"י ד"ה "חליפין איתנהו"). ומפני מה "אשה בפחות משה פרוטה לא מקניא נפשה"? משיב רש"י "דגנאי הוא לה". אמנם הסבר זה לוקה בחסר, שכן לפי זה אם ייתן לה כסודר כלי מפואר שאינו גנאי לה, הקידושין היו צריכים להועיל. לכן רש"י מוסיף שכיוון שקידושין בכלי שאינו שווה פרוטה זהו גנאי לה - "הלכך בטיל לה לתורת חליפין בקידושין ואפילו בכלי שיש בו שוה פרוטה". אלא שרש"י לא הסביר כיצד נוצר המעבר, כיצד למד מאי האפשרות לקדש בחליפין בפחות משה פרוטה (מעתה: שו"פ) לאי האפשרות לקידוש חליפין בחפץ שיש בו שו"פ. רש"י אומר כדבר פשוט שכיוון שחליפין בפחות משו"פ מבזה את האישה, גם ביותר משו"פ הקניין לא יחול, אבל לא ביאר מה ההכרח לומר זאת.

קושיות ר"ת על שיטת רש"י

רבנו תם (דבריו מובאים שם, בתוס' ד"ה "ואשה") שואל ארבע קושיות על שיטת רש"י, שאלות המחולקות לשני נושאים. יש להקדים שהתפיסה של ר"ת בשיטת רש"י היא שהאמורא בסוגיה סבור שמה שקובע את אפשרות הקידושין הוא דעת האישה והקפדתה, וזאת בהתאם לגרסה של רש"י במסקנה "לא מקניא נפשה", ומכאן שהאישה ודעתה הן משמעותיות בקנייה, מה שאין כן לשיטת ר"ת וההולכים בעקבותיו, הגורסים "לא מקניא" סתם. ולכן השאלה הראשונה ששואל ר"ת על רש"י היא: "וקשה לר"ת, דא"כ פשטה ידה וקבלה תתקדש בפחות מש"פ?" דהיינו, אם דעת האישה היא הקובעת לעניין קידושין, מדוע לא יחולו הקידושין אפילו בפחות משו"פ, במידה והאישה תסכים לכך! ואפשר להוסיף על שאלת ר"ת שאלה פשוטה יותר, והיא: מדוע בחפץ ששווה יותר משו"פ אישה לא תתקדש בחליפין אם היא מעוניינת בכך, הלא הכול תלוי בדעתה? על תפיסה זו שדעת האישה קובע לעניין תפיסת הקידושין, מוסיף ר"ת להקשות קושיה נוספת:

ועוד כיון דתלי טעמא משום דגנאי הוא לה א"כ אמאי לא פריך בגמרא בנתיב דרבי ינאי דקפדו אנפשייהו ולא מקדשי בפחות מתרבא דדינרי כו' כי היכי דפריך לקמן (דף יא, א) אמילתיה דב"ש.

קושיתו של ר"ת מבוססת על הגמרא בקידושין (יא, א) שמבררת מפני מה קבעו בית שמאי שאישה מתקדשת לפחות בדינר ובשווה דינר ולא פחות. הגמרא מסבירה את טעמם בכך שהולכים אחר דעת רוב הנשים, שרוצות לקבל דבר בעל ערך, וכיוון שפחות מדינר אינו בעל ערך, קבעו ב"ש שקידושי אישה אינם אפשריים בפחות מדינר. על תפיסה זו, שהקובע הוא דעת הנשים והתרצותן, הקשתה הגמרא מבנותיו של ר' ינאי שהחליטו שמי שרוצה לקדש אותן, עליו לעשות זאת בשלושה קבין של דינרי זהב. ואם דעתן של רוב הנשים קובעת לגבי ערך הדבר שבו נעשו הקידושין, יוצא שאם אחת מהבנות של ר' ינאי הייתה מוכנה להתקדש אף בפחות מכך, היא לא הייתה יכולה לעשות זאת, מפני שהיא משתייכת למשפחת ינאי שרובן דורשות את השווי הנזכר! הגמרא סבורה שזו תוצאה שלא מסתברת! בדוגמה זו ביטאה הגמרא את כפירתה בסברא שרצון הנשים והתרצותן להתקדש בערך כספי מסויים הם הקובעים לעניין חלות קידושין. שואל תוספות: מרש"י משמע שגם בסוגייתנו הגמרא מציגה סברא דומה, שהולכים אחר דעתן של נשים, מדוע אם כן לא הזדעקה הגמרא כבר כאן כפי ששאלה בדף יא, ומדוע לא הקשתה גם כאן מבנותיו של ר' ינאי?! מכך לומד ר"ת שהגמרא כאן באמת לא סוברת שמה שהחליפין לא מועילים זה בשל דעתן של רוב הנשים.

בעוד ששתי השאלות הראשונות מקשות על רש"י מצד המסקנה של הגמרא, "אשה בפחות משווה פרוטה לא מקניא נפשה", הרי ששתי הקושיות הנוספות שתוס' מוסיף להקשות באות מצד ההווה אמינא בגמרא:

ועוד קשה כיון דס"ד השתא למגמר קנייני אשה מקנייני שדה א"כ אשה נמי תקני בחזקה כמו שדה. ועוד דלקמן (דף ה, א) בעי בגמ' בשטר מנלן ומאי בעי ליגמר משדה. (שם)

לגמרא הייתה הו"א ללמוד קניין חליפין משדה, ולפי רש"י הסיבה שהלימוד לא התקבל הוא נקודתי לקניין חליפין, שהוא גנאי לה, ומשמע שהלימוד עצמו מסתבר. אם כך, מדוע הגמרא לא מציעה ללמוד מקניין שדה קניינים אחרים לקניין אישה, כמו למשל קניין חזקה, ושמה הוא אינו גנאי לה? כלומר, אם אישה תעשה למען הבעל דברים שמקובל לעשות בחיי נישואין והוא ירצה לקדש אותה בכך תתקדש לו, כפי שנעילה גידור ופריצה קונים בשדה. ועוד מוסיף תוס' להקשות, שאם עצם הלימוד מקניין שדה לא התבטל מן השורש, הרי שקניין בשטר הקונה בקידושי אישה יכול היה להילמד גם הוא מההשוואה שבין אישה לשדה, ומדוע חיפשה הגמרא מקור מיוחד לקניין זה?

תירוצי תוס' הרא"ש לקושיות ר"ת

בתירוץ קושיותיו הראשונות של ר"ת על רש"י כתב בתוס' הרא"ש:

ונראה שיש ליישב גירסת הספרים דכיון דסתם נשים לא מקנו נפשיהו בפחות משה פרוטה אפי' פשטה ידה וקבלה קידושין בפחות בטלה דעתה, ומבנתיה דר' ינאי ל"ק מידי דלקמן פריך לה אב"ש משום דבעו דינר ומשום קפידא ואף על גב דשוה פרוטה חשוב ממון לכל דבר וכיון דבקפידא תליא מילתא פריך שפיר בנתיה דר' ינאי נמי לא ליקדשו אלא במידי דקפדי.²

תוס' הרא"ש הסביר שגם אם גורסים את המילה "נפשה", וכדברי רש"י הדבר מוביל לפירוש הסוגיה כעוסקת בדעת האישה, עדיין אפשר להבין מדוע אישה לא תוכל להתקדש בפחות משו"פ אף אם פשטה ידה, וזאת מפני ש"בטלה דעתה". דהיינו, בעניין זה הולכים אחר הרוב והוא הקובע, ובטלה דעתה היחידה לעומת הרוב. את הסיבה שבטלה דעת האישה ניתן להסביר בשתי דרכים, ניתן לומר שיש בעיה מצד הסכמת דעתה של האישה, ואפשר לומר שיש בעיה מצד עצם הקניין, כדלקמן.

האפשרות הראשונה היא להסביר שיש בעיה מצד דעתה של האישה, וניתן להבין זאת בשתי צורות. ניתן לומר שהעובדה שקידושין בפחות משו"פ הם גנאי לרוב הנשים, הדבר מעיד שלמעשה גם לאישה המסכימה להתקדש באופן זה זהו גנאי ואין מצידה גמירות דעת ומוחלטות, אף אם היא טוענת שיש. זו כוונתו בפשטות של תוס' הרא"ש שבשל כך אפילו אם אישה תפשוט ידה ותסכים להתקדש כך, בטלה דעתה. פשיטות ידה לא בהכרח מצביעה על הסכמה, וממילא הקניין לא הושלם. צורה נוספת בדרך זו העוסקת בדעתה של האישה תאמר שגם אם באמת היא מסכימה לגמרי, ואכן יש גמירות דעת כפי שהיא טוענת – בכל זאת בטלה דעתה אצל הרוב, מפני שאנו מבקשים אחידות. לא ניתן לחלק בתוך סוג אחד של קניין, ולומר שבאישה אחת קידושין בחליפין יועילו ואצל אחרת לא יועילו.

אפשרות אחרת לחלוטין היא להסביר שלא מדובר בבעיה מצד דעת האישה, אלא בבעיה מצד עצם הקניין. הסבר זה אמנם לא עולה מפשטות דברי תוס' הרא"ש, אבל הוא בהחלט מסתבר, וגם מופיע בשיטת הרשב"א במפורש, והוא: עצם העובדה שניתן לבצע קניין חליפין בכלים פחותי ערך, הופך את הקניין לקניין פחות, קניין של גנאי. מתוך כך, גם אם עושים

2 תוס' רא"ש על מסכת קידושין (ג, א) ד"ה "ואשה".

אותו באופן מכובד של סודר ששווה יותר משו"פ, הוא עדיין כלול בקניין שגנאי להתקדש בו. רוב הנשים לא מעוניינות בקידושין בקניין נחות, ולכן גם אם הסכימה להתחתן באופן שכזה, בטלה דעתה. הסבר זה גם נוח יותר מפני שהוא מוחלט ולא ניתן לקיים אחריו דיון ביחס לחליפין ביותר משו"פ, מה שאין כן בהסבר הראשון, שאם הדבר תלוי בדעת האישה ולא בעצם הקניין, הלא כל הנשים תהיינה מוכנות להתקדש ביותר משו"פ, ונמצא שלשיטת רש"י אם החליפין נעשים ביותר משו"פ לא ברור מדוע הקידושין לא יחולו.

על פי שני הסברים אלו בהבנת תוס' הרא"ש את דברי רש"י, גם הקושיה השנייה של ר"ת מתורצת. הקושיה מבנות ר' ינאי איננה שייכת לסוגיה שלנו, שכן הרצון שלהן להתקדש בשלושה קבין של דינרים היה מצד קפידא שלהן. אבל לפי ההסברים של תוס' הרא"ש, הסוגיה שלנו לשיטת רש"י לא עוסקת בהקפדת האישה כלל. לפי ההסבר הראשון, הסוגיה עוסקת בגמירות דעת להתקדש בפחות משו"פ. הדבר שונה מבנות ר' ינאי, שלמעשה גם אם מי מהן תסכים לקבל קידושין בפחות מהמוסכמה המשפחתית - עדיין היא תקבל דבר המתקבל על דעת כל העולם, "ממון חשוב", וממילא הקידושין שלה יחולו, מפני שעדיין יהיה זה בגבול התקין של קידושין באישה, שהוא שווה פרוטה ומעלה (או שווה דינר ומעלה). מה שאין כן באישה שמסכימה להתקדש בפחות משו"פ, קידושין שבכל העולם אינם חלים, ובשל כך אנו אומרים שגם אצלה אין באמת גמירות דעת והקידושין אינם חלים; לפי ההסבר השני, אצל בנות ר' ינאי הקניין עצמו היה קניין כסף שהוא קניין ראוי והן לא הקפידו על איכות הקניין, אלא על כמות הממון הכלולה בו, מה שאין כן בסוגיה שלנו, שהקניין עצמו הוא הבעייתית, מפני שחליפין זהו סוג קניין נחות. נמצא שלפי שני ההסברים לא שייך היה להקשות מקפידת בנות ר' ינאי על הסוגיה שלנו.

ג. שיטת ר"ת

כזכור, ר"ת תפס שרש"י סובר שהסוגיה תולה את אי האפשרות להתקדש בחליפין בקפידה של רוב הנשים המקפידות שלא להתקדש בפחות משו"פ. ברם הוא עצמו חולק על גישה זו, ומסביר שהסיבה לכך שאישה לא מתקדשת בחליפין היא מפני שחליפין בפחות משו"פ אינו יכול להילמד משדה עפרון, מפני שאינו נקרא כסף, וממילא אין מקור לתקפותו של מעשה קנין זה בקידושין. מאחר ואין הדבר קשור לדעתה של האישה, לפיכך הוא גורס בגמרא "מקניא" סתם, ולא כרש"י שגרס "מקניא נפשה". ואלו דבריו:

לכך נראה לר"ת דגרסינן "בפחות משה פרוטה לא מקניא", ולא גרס "נפשה", דלא בקפידא תליא מילתא, אלא ה"ט משום דגמר "קיחה קיחה" משדה עפרון דכתיב ביה כסף, ובפחות משה פרוטה לא מיקרי כסף. והמקשה שהקשה תחילה "ואימא הכי נמי", בשטר וחזקה לא הקשה דהא פשיטא דלא גמרינן קיחה לעשות אשה ככל עניני שדה, ולהכי מבעיא לן לקמן "בשטר מגלן?", דלא גמרינן משדה אלא לכסף דוקא דכתיב ביה קיחה. (קידושין ג, א) [תוס' ד"ה "ואשה"]

נקודת מחלוקת נוספת של ר"ת עם רש"י היא שלשיטתו לא מדובר בניסיון להשוות לחלוטין את קניין השדה לקניין האישה, וממילא גם שתי הקושיות האחרונות של ר"ת לא קשות עוד, כיוון שמקניין השדה של עפרון למדו רק קידושין בקניין כסף, ממילא מובן מדוע לא למדו משם שקניין חזקה יועיל בקידושי אישה, וגם אין זה מקור לקידושין בשטר. מעתה יש לשאול מדוע הייתה בכל זאת הו"א ללמוד משדה עפרון את קניין חליפין לעניין קידושי אישה? על כך משיב ר"ת:

ולא פריך מחליפין אלא משום דהוי כעין כסף דקרא, שיש בהם שוה פרוטה. והכי פירושו: ואימא ה"נ שתקנה אשה בחליפין כשיש באותם חליפין שוה פרוטה כעין כסף דקרא, טפי משטר שיש בו שוה פרוטה דא"צ שישוה השטר פרוטה כדאמרינן גיטין (דף כ, א) כתבו על איסורי הנאה כשר, אבל חליפין דשוה פרוטה דומין לכסף. (שם)

פירוש דבריו הוא שלכל קניין יש פעולה המיוחדת לו שבאמצעותה חל על דבר-מה מצב משפטי חדש. קניין כסף פועל באופן שהרצון המשותף של שני הצדדים לעשות את השינוי המשפטי במעמד החפץ הקנוי, מאפשר גם לקבוע שכל דבר בעל ערך שניתן מיד הקונה למקנה יפעל את הקניין, בין אם נסביר שהכסף הוא "כסף קניין" (כשיטת הט"ז) ובין אם מדובר ב"כסף שיווי ותמורה" (כשיטת הסמ"ע). שטר למשל, פועל באופן אחר: העברת השטר מיד ליד מעידה רק על הסכמה לדברים הכתובים בו, השטר עצמו כחפץ אינו משמעותי כלל, עד כדי כך שלא משנה על מה הדברים נכתבו ומה טיבו וערכו. החפץ במקרה זה הוא רק סובייקט על מנת לכתוב עליו, ואין בו ערך עצמי בקניין.

אופן הקניין בחליפין הוא שעצם ההעברה של החפץ יוצרת העברת בעלות. כמו כן, בקניין חליפין מצאנו חליפין של פחות משו"פ וחליפין של יותר משו"פ. ההווה אמינא לפי ר"ת הייתה שאם החליפין ייעשו בדבר ששו"פ, הרי זה קניין המצורף משני דברים: הוא גם קניין חליפין וגם יש בו משהו מצד קניין כסף, עד שהיינו עשויים לחשוב שמדובר בתמורה. כיוון

שכך, חשבה הגמרא לומר שכיוון שלמדנו מ"ק"יחה ק"יחה" שכל דבר שיש בו תמורה קונה גם קרקע וגם אישה, גם חליפין מהסוג של שו"פ יקנה באופן הזה. ואת זה – את מה שחשבנו שיש בקניין חליפין צד של קניין כסף - דחתה הגמרא, "ומשני, חליפין איתנהו בפחות משוה פרוטה, וא"כ אינם מטעם כסף אלא קנין אחר הוא", כלשון ר"ת. כלומר, אי אפשר לחלק את חליפין לשני סוגים, אלא יש רק סוג אחד של חליפין, שלפעמים בא בצורה של שו"פ ולפעמים בצורה של פחות משו"פ, וכיון שכך – בשום אופן הוא אינו קונה.

קשיים בשיטת ר"ת מתוך לשון הגמרא

ר"ת העדיף היצמדות לצד התוכני, על אף הקשיים הלשוניים, ואכן על תירוצו של ר"ת קשה מלשון הגמרא. כאמור, לפי ר"ת בהו"א הציעה הגמרא ללמוד מהגזירה שווה של "ק"יחה ק"יחה" רק סוג מסוים של חליפין (שיש בו שו"פ) שיועיל לקידושי אישה, בשל הדמיון לקניין כסף. אלא שהלשון של הלימוד מדברת על קניין חליפין בכל אופן: "סלקא דעתך אמינא הואיל וגמר ק"יחה ק"יחה משדה עפרון, מה שדה מקניא בחליפין, אף אשה נמי מקניא בחליפין", ודחוק לראות בנוסח זה בקשה ללימוד מצומצם של קניין חליפין - באופן מסוים בלבד - כפי שהציע ר"ת.

גם לשון המסקנה של הגמרא אינה הולמת את שיטת ר"ת, ומשתי סיבות. ראשית מפני שמלשון הגמרא "חליפין איתנהו בפחות משוה פרוטה" משמע שעובדה זו התחדשה רק בשלב זה של הסוגיה בעוד שלפי ר"ת מלכתחילה כבר ידענו שקיים אופן של חליפין בפחות משו"פ, וביחס אליו לא ביקשנו ללמוד שהוא יועיל, אלא שבהו"א הייתה מחשבה שאפשר להפריד בין קניין חליפין בשו"פ בקידושי אישה למקרה שהסודר אינו שו"פ, וקמ"ל שאי אפשר להפריד לשני סוגים.³ ועוד לא מובן לר"ת מה פשר הוספת הגמרא "ואשה בפחות משוה פרוטה לא מקניא", מה עניין האישה כאן?! הרי הלימוד לא עסק בה, ולא נדחה בגלל סיבה התלויה בה כלל.

ד. שיטת רמב"ן

הקשיים הלשוניים בהם היה מוכן ר"ת "לשלם" עבור שיטתו, מתרככים כאשר פונים לעיין בשיטת רמב"ן. גם רמב"ן לא מקבל את הדברים של רש"י, לפיהם ההו"א בלימוד מ"ק"יחה

3 קושי זה נפתר בדברי הריטב"א שצועד בשיטת ר"ת, אלא שסובר שבהו"א הגמרא באמת לא ידעה שחליפין חלים בפחות משו"פ, ובמסקנה מתחדש שאכן יש חליפין גם בפחות משו"פ, ולכן הלימוד מ"ק"יחה ק"יחה" לא אפשרי. אמנם, עדיין קשה עליו מה הוסיפה הגמרא בהזכירה את האישה.

ק"ח" ביקשה להשוות לחלוטין בין שדה לאישה. אמנם, בניגוד לר"ת שטען שהלימוד ביקש ללמוד את קניין חליפין מתוך דמיונו לקניין כסף, טוען רמב"ן שההו"א היתה שקניין כסף הנלמד מ"ק"ח ק"ח" כולל בתוכו קניין חליפין. פירוש: אחד מסוגי החליפין הוא קניין "שווה בשווה" - נתינת דבר תמורת דבר אחר, ואפשר לראות את קניין כסף כביצוע של קניין חליפין מסוג זה, דהיינו הקונה נותן כסף, ובתמורה מקבל את החפץ הנקנה. לפי זה יש לומר שהלימוד בעצם ביקש לומר שקניין כסף פועל מכוח קניין חליפין, וממילא אם מצאנו שקניין כסף קונה באישה, זה אומר בעצם שקניין חליפין קונה בה. ביאור זה מעמיק את המחלוקת עם שיטת רש"י. בעוד שרש"י אמר שחליפין האמורים בתורה הם מסוג של קניין סודר, הרי שרמב"ן טען שהמדובר הוא בקניין "שווה בשווה". וכך כתב:

ומיהו לא מחוור לי היכי סד"א דתקנה בחליפין משום דשדה נקנית בחליפין והא לא גמרינן אשה משדה כלל אלא ק"ח שכתוב באשה הוא דגמרינן שהוא לשון כסף... ונראה דהכי קאמרינן מעיקרא דחליפין בכלל ק"ח הם ומדין כסף הוא שריבה אותן הכתוב מה כסף שמחליף הקרקע בו וקונה אף בחליפין, הלכך אף בכלל ק"ח שבאשה הם...⁴

באופן לימודו הקל רמב"ן מהקושי שקם על שיטת ר"ת מלשון הגמרא בהו"א. הגם שהמילים "ק"ח ק"ח משדה עפרון" נותרו קשות כי הן מנסחות בצורה כללית מאד ולא ברורה שייכותן, לפחות המשך הגמרא "מה שדה מקניא בחליפין, אף אשה נמי מקניא בחליפין" מתפרש היטב לפי רמב"ן, ומשמעותו שכיון שניתן לקנות שדה בקניין כסף שהוא סוג של קניין חליפין, אם כך גם אישה עשויה להתקדש בקניין חליפין.

לפי רמב"ן המסקנה הייתה שכיוון שיש קניין חליפין בפחות משו"פ, בודאי לא ייתכן שכסף וחליפין הם קניינים בעלי מהות זהה, ואי אפשר ללמוד את האחד מהשני. גם תוספת המילים במסקנה "ואשה בפחות משוה פרוטה לא מקניא" מתבררת ומקבלת משמעות בשיטת רמב"ן. וכך כתב:

ומפרקינן כיון דאשכחן חליפין בפחות משוה פרוטה לאו בתורת כסף הם קונינן אפילו כשיש בהם ש"פ אלא חדוש הוא שחדשה בהם תורה, כלומר דין אחר הוא שאינו בכלל כסף ולא שוה לו, ואשה לא אמרה בה תורה קנייה אלא בכסף הלכך אין חליפין קונינן בה... ולפי פירוש זה הכי גרסינן ואשה בפחות משוה פרוטה לא מקניא. (שם)

4 חידושי הרמב"ן על מסכת קידושין (ג, א) ד"ה "למעוטי חליפין".

כלומר, ההו"א הייתה שקניין חליפין הוא בכלל קניין כסף, וממילא אם כסף מועיל אולי גם קניין חליפין יועיל בקידושי אישה. במסקנה התברר שההנחה לא נכונה משורשה; כלל הוא בכסף - שקונה רק בשו"פ ויותר, וכלל הוא בחליפין - שקונה גם בפחות משו"פ. אם כן, אלו שני קניינים שונים, וחליפין הוא חידוש שחידשה התורה. תוספת המילים "ואשה בפחות משה פרוטה לא מקניא" באה להוכיח את הדברים, ומלמדת מקדושי כסף שאכן בקניין כסף יש מינימום של פרוטה. אם כן גם חלק זה הוא משמעותי במהלך הגמרא, בשונה מעמימותו בפירוש ר"ת.⁵

ה. שיטת רשב"א

הרשב"א יצר בשיטתו מצרף של שיטות רש"י ור"ת, והרוויח את היתרונות שבכל אחת מהן. הרשב"א פתח בדחיית שיטת רש"י בהבנת ההו"א, ואמר שלא הייתה הו"א שכל הקניינים המועילים בקניין שדה יועילו גם בקידושי אישה:

ו"ל דמעיקרא כי אמרינן כיון דגמרינן משדה עפרון מה שדה עפרון מיקני בחליפין כו' ואמרינן נמי ואימא הכי נמי, לאו למימרא דסבירא לן דאשה לשדה מקשינן.⁶

כמו ר"ת, סובר גם הרשב"א שלכתחילה הלימוד מ"קחה קיחה" מצומצם רק לעניין קניין אישה בכסף, אלא שכיוון שמצאנו שיש גזירה שווה שהוקשו שדה ואישה לקניין כסף, נדמה היה שאפשר לחזור וללמוד לימודים נוספים לקניינים אחרים, וביניהם קניין חליפין. כזכור, לפי רש"י קניין חליפין נלמד יחד עם שאר הקניינים באופן ישיר מהגזירה שווה של "קיחה קיחה", ולאחר שבמסקנה הוכח שקניין חליפין לא מועיל בקידושין, שאל ר"ת על שאר הקניינים, מדוע לא נאמר שמקור קניין שטר בקידושין הוא מהגזירה שווה?! ומדוע קניין חזקה לא אפשרי בקידושין?! לכן אמר ר"ת שרק את קניין חליפין רצינו ללמוד עם קניין כסף מ"קחה קיחה". קושיות אלו של ר"ת לא קשות על הרשב"א כפי שהיו קשות על רש"י

5 הרמב"ן הסביר הסבר זה ברוח שיטת ר"ת, אמנם בדבריו נמצא גם הסבר ברוח שיטת רש"י: "אבל מקצת הנוסחאות שכתוב בהם מקניא נפשה נוטות לפרש"י ז"ל והיא גרסת ההלכות, ויש לי לישבה דכל חליפין לגבי אשה כחליפין דפחות משה פרוטה נינהו, דמתנה ע"מ להחזיר לא קניא באשה דבתר הנאה דבסוף אולא ולא מקניא נפשה בקניה דשעה כדבעינן למימר לקמן". קניין בכסף מחזיר הנאה לאישה, אם רוצים לכלול קניין חליפין בקניין כסף, צריך להיות בו צד של הנאה שיוצרת את קשר בין האישה לאישה, ובלעדיה לא נוצר קשר. אמנם בחליפין כיוון שמחזירה את הסודר אין לה הנאה, וזה חיסרון במעשה הקידושין.

6 קידושי הרשב"א על מסכת קידושין (ג, א) ד"ה "למעוטי חליפין".

מפני שלפי רשב"א "קִיחָה קִיחָה" עצמו מלמד רק לקניין כסף, אלא שבהו"א סברה הגמרא שאם הגזירה שווה מלמדת שקניין מסוים מועיל בקידושין, אפשר שגם הקניינים האחרים מועילים בהם (ובכך גם הקושי הלשוני מההו"א על שיטת ר"ת אינו קשה על הרשב"א, שכן אכן הלימוד מ"קִיחָה קִיחָה" הוא רחב אלא שלא נלמד באופן ישיר כמו בשיטת רש"י, אלא בעקיפין, דרך כסף). במסקנה התברר שקניין חליפין לא מועיל, ואינו נגרר אחר הלימוד של קניין כסף, וממילא גם שאר הקניינים שאינם כסף לא יכולים להילמד בעקבות קניין כסף, ולכן קושיות ר"ת לא ניתנות להישאל על רשב"א.

הסיבה שבגללה לא מועיל קניין חליפין באישה, היא מפני שזהו גנאי לה:

אלא הכי קאמר כיון דכסף דאשה מכסף דשדה גמרינן, אלמא קניית אשה כקניית שדה! וכיון דאשכחן להו דהוקשו קצת קניותיהן, אף אנו נאמר לכל שאר הקניות שבשדה שיהיו נוהגות כן באשה. קמ"ל מתניתין דלא, ואימא הכי נמי דהא טעמא קאמרינן מדהוקשו בהדיא בקצת קניותיהן והאי מהאי גמרינן ופריק כיון דחליפין איתנהו בפחות משו"פ ואשה בפחות משו"פ לא מקניא נפשה דגנאי הוא לה הא על כרחין לא הוקשו אלא לקניית כסף בלבד דאיתא בהדיא, ומחליפין אתה דן לכל שאר קניות שבשדה שאינן באשה כגון חזקה... (שם)

הרשב"א חוזר פה לתפיסה של רש"י. אלא שאצל רש"י הגנאי בקניין הזה הוא רק בשל כך שהוא יכול לחול גם בפחות משו"פ, ואילו לפי הרשב"א הגנאי כאן מורכב משני דברים:

כיון דעיקר חליפין אפילו בפחות משו"פ איתנהו כי עביד להו בכלי שוה מנה לא ייפה כחו מכח כלי שאינו שו"פ דשם חליפין חד הוא, דבשלמא אי חליפין לא נתנו לחזרה הוה אמרינן כי יהיב לה פחות משו"פ לא מקניא נפשה אבל כי יהיב לה שו"פ מקניא נפשה וא"נ אי עיקר חליפין ליתנהו כלל בפחות משו"פ הוינן אמרינן כיון דקניה חשובה היא מקניא בה נפשה, אבל השתא דקי"ל דחליפין קני ע"מ להקנות הוא ולא דידה נינהו אפילו כי יהיב לה חליפין שוה מנה מאי הוי הא מ"מ לאו בגופן היא נקנית אלא בדינן ודינן אפילו בפחות משו"פ איתיה וכיון שדין חליפין איתיה בפחות משו"פ לא חשיבא לה וגנאי הוא לה להקנות עצמה בקנייה פחותה כזאת שעיקרה בפחות משו"פ... (שם)

הגנאי אליבא דרשב"א מורכב משני מרכיבים. ראשית, מכך שהחפץ שניתן לה יכול להיות פחות משו"פ; ושנית, שזה קניין על מנת להקנות, כלומר - הסודר חוזר למקדש ואין לה רשות להשאירו בידה. אין פה תמורה כלשהיא, לא נשאר בידה שום דבר, וזהו רק טקס, וטקס כזה

שיכול להיות גם בפחות משו"פ הוא טקס של גנאי. אם הטקס היה נעשה ביותר משו"פ, ניחא, זה לא גנאי לאישה. אבל כיוון שיש הצטרפות של שני הדברים, הקניין הופך להיות קניין של גנאי, ולכן אף אם יתקיים ביותר משו"פ, לא יוכל להועיל בקידושין. הקושיות של ר"ת על רש"י פחות קשות על הרשב"א, כי לא משנה אם פשטה ידה - יש כאן בעיה יותר עמוקה במהות הקניין גם כשהוא ביותר משו"פ, מפני שסוף סוף זה עדיין קניין על מנת להקנות.

ו. שיטת הר"ן

הר"ן הולך באופן עקרוני הולך בדרכו של רש"י למעט עניין אחד משמעותי בהבנת ההו"א. כמו רש"י תפס גם הר"ן שבהו"א מדובר על ניסיון ללמוד שיועיל קניין חליפין לקידושי אישה אף בפחות משו"פ, כשהוא ייערך בקניין סודה, ודבר זה נלמד מ"קיחה קיחה". אלא שלא כמו רש"י שלמד שבהו"א הגזירה שווה השוותה את כל דרכי קנייני האישה לדרכי קנייני השדה, הר"ן למד כמו ר"ת - שהגזירה שווה משווה את השדה והאישה רק לעניין קניין כסף, וקניין חליפין כלול בו. כלומר, מר"ת הוא לקח את ההבנה שהגזירה שווה היא דווקא לכסף, ומרש"י הוא לקח שמדובר אף על חליפין בפחות משו"פ.

על פירושו יש לשאול איך היתה הו"א שפחות משו"פ יועיל בתורת כסף?! מסביר הר"ן שמדובר בכלי, שהוא דבר חשוב אף שאינו שו"פ:

ולפי דעתי שתי קושיות הללו האחת מתורצת בחברתה, דמעיקרא הכי מקשינן ס"ד אמינא שקנין חליפין הוא בכלל קיחה הכתובה בקידושין דחליפין מתורת כסף מהני, ואף על גב דהשתא נמי ס"ל דחליפין איתנהו בפחות משוה פרוטה אפ"ה אפשר דכיון דבעינן בהו כלי ודבר המסויים כדאיתא בפרק הזהב (שם) דבר חשוב הוא אף על פי שאינו שוה פרוטה... וכיון שכן איכא למימר דמתורת כסף קונין, ובכלל כי יקח נינהו.⁷

המסקנה של הגמרא לשיטת הר"ן היא כפי שהבינה רש"י. גנאי הוא לאישה להתקדש בחליפין בפחות משו"פ, ואף אם יהיה זה כלי שלם. כיוון שכך, אפילו קניין חליפין שיש בו שו"פ לא מועיל, לפי שאין מחלקים בתוך סוג קניין אחד. ואלו דבריו:

ומהדרינן דאי אפשר דקנין חליפין איתיה בכלל כי יקח, דאנן סהדי דאשה בפחות משוה פרוטה אפילו בכלי שלם לא מיקניא נפשה, הלכך ודאי כשאמר הכתוב כי יקח אין קנין חליפין בכלל, שאילו כן היה אף פחות משוה פרוטה בכלל ואי אפשר ומעתה בדמים דבר הכתוב ולא בחליפין. (שם)

קניין חליפין – סיכום שיטות הראשונים

קמ"ל	הו"א	
חליפין אינם מועילים בקידושין	חליפין מועילים בקידושין	
לא בשל סיבה אובייקטיבית ודחיית ההו"א לחלוטין, אלא מסיבה סובייקטיבית - דווקא קניין חליפין גנאי הוא לה (או מפני שאין גמירות דעת, או מפני שהקניין הוא קניין של גנאי)	לימוד הגזירה שווה "קיחה קיחה" אינו מצטמצם לקנין כסף בלבד, אלא כל קניין שמועיל בקרקע יועיל גם לקניין אישה.	רש"י
כיוון שקניין חליפין יכול לחול גם בפחות משו"פ, ממילא אינו כלול בקניין כסף, וגם חליפין ביותר משו"פ לא יחול בקידושין - כי לא מחלקים.	גז"ש "קיחה קיחה" מצומצמת רק לקניין כסף. הלימוד יכול להתרחב לקניין חליפין, כיוון שיש בו מימד של קניין כסף - כאשר יש בחליפין שו"פ.	ר"ת
קניין כסף אינו בכלל קניין חליפין, שכן קניין חליפין חל גם בפחות משו"פ, ואילו קניין כסף לא חל בפחות משו"פ. אלו שני קניינים שונים במהותם.	"קיחה קיחה" מצומצמת רק לקניין כסף, אלא שקניין כסף הוא עצמו בכלל חליפין של "שווה בשווה", ואם כך ניתן ללמוד שקניין חליפין יחול גם בקידושין.	רמב"ן

<p>כיוון שקניין סודר הוא קניה על מנת להקנות, וחזק מזה הוא מועיל גם בפחות משו"פ, הרי הוא קניין של גנאי. ממילא גם שאר הקניינים לא חלים בקידושין. הלימוד מ"ק"יחה ק"יחה" נותר מצומצם לכסף בלבד.</p>	<p>"ק"יחה ק"יחה" מצומצמת רק לעניין קניין כסף. וכיוון שהוקשו קצת קניותיהם של שדה ואישה, ניתן ללמוד בעקיפין שגם שאר הקניינים שקונים בשדה, וחליפין ביניהם, יקנו באישה.</p>	<p>רשב"א</p>
<p>גנאי הוא לאישה להתקדש בפחות משו"פ, אף בכלי בעל ערך. כיוון שכך, כל קניין חליפין הוא קניין גנאי שאינו קונה באישה ואינו נלמד מ"ק"יחה ק"יחה".</p>	<p>"ק"יחה ק"יחה" מצומצמת רק לעניין כסף, וחליפין כלולים בתוכו. רצינו ללמוד שאף קניין סודר ששווה פחות משו"פ מועיל בקידושין בתורת קניין כסף, כאשר מדובר בכלי שהוא דבר חשוב גם בפחות משו"פ.</p>	<p>ר"ן</p>